

सामवेदीय-
सन्ध्योपासन-प्रयोगः

संकल्यिता
डॉ० कीर्तिकान्तशर्मा

आचार्यश्रीरमेशगुरुजीवेदविद्यासंस्थानम्,
कर्णवास, बुलन्दशहर, उ०प्र०
१९९८

भूमिका

विषयानुक्रमणिका

करदर्शनम्
भूमिस्पर्शनम्
प्रातः स्मरणम्
सन्ध्यावन्दनम्
ब्रह्मयज्ञः
यज्ञोपवीतधारणम्
प्राणाग्निहोत्रम्
गणेशार्धशीर्षम्
पुरुषसूक्तम्
श्रीसूक्तम्
रुद्रसूक्तम्
नवग्रहस्तोत्रम्
मन्त्रपुष्पम्
संस्था-परिचयः

प्रातः कृत्यम्

करदर्शनम् (प्रातरुत्थाय)

कराग्रे वसते लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती ।
करमूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्शनम् ॥

भूमिस्पर्शनम्

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥

प्रातः स्मरणम्

नारायणस्तुतिः

प्रातः स्मरामि भवभीतिमहार्तिशान्त्यै
नारायणं गरुडवाहनमब्जनाभम् ।
ग्राहाभिभूतवरवारणमुक्तिहेतुं
चक्रायुधं तरुणवारिजपत्रनेत्रम् ॥

गणपतिस्तुतिः

प्रातः स्मरामि गणनाथमनाथबन्धुं
सिन्दूरपूरपरिशोभितगण्डयुग्मम् ।
उद्गण्डविघ्नपरिखण्डनचण्डदण्ड-
माखण्डलादिसुरनायकवृन्दवन्द्यम् ॥

आदित्यस्तुतिः

प्रातः स्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यं
रूपं हि मण्डलमृचोऽथतनुर्यजूषि ।
सामानि यस्य किरणाः प्रभवादिहेतुं
ब्रह्माहरात्मकमलक्ष्यमचिन्त्यरूपम् ॥

देविस्तुतिः

प्रातर्भजामि शरदिन्दुकरोज्ज्वलाभां

सद्रत्नवन्मकरकुण्डलहारभूषाम् ।
 दिव्यायुधोजितसुनीलसहस्रहस्तां
 रक्तोत्पलाभचरणां भवतीं परेषाम् ॥

शिवस्तुतिः

प्रातर्भजामि शिवमेकमनेकमाद्यं
 वेदान्तवेद्यमनघं पुरुषं महान्तम् ।
 नामादिभेदरहितं षडभावशून्यं
 संसाररोगहरमौषधमद्वितीयम् ॥

रघुनाथस्तुतिः

प्रातः श्रये श्रुतिनुतां रघुनाथमूर्तिं
 नीलाम्बुदोत्पलसितेतररत्ननीलाम् ।
 आमुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणाढ्यां
 ध्येयां समस्तमुनिभिर्जनमुक्तिहेतुम् ॥

नवग्रहस्तुतिः

ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ।
 गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥

चिरञ्जीविनः स्तुतिः

अश्वत्थामा बलिव्यासो हनुमांश्च विभीषण ।
 कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥
 सप्तैतान् संस्मरेन्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम् ।
 जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥
 इति प्रातः स्मरणम्

शौचस्नानविधिः

मूत्रपुरीषोत्सर्गः

दन्तधावनग्रहणम्

आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशून् वसूनि च । ब्रह्म प्रज्ञां च मेधां च
त्वन्नो देहि वनस्पते ॥ मुखदुर्गन्धिनाशायदन्तानां च विशुद्ध्ये । घृवनंच
गात्राणां कर्णेऽहं दन्तधावनम् ॥

स्नानम्

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन्
सन्निधिं कुरु ॥

भस्मधारणम्

जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वहवा इदं भस्म
मन एतानि चक्षुःषि ।

अथ सन्ध्या-वन्दनम्

आचमनम्

ॐ केशवाय नमः । ॐ नारायणाय नमः । ॐ माधवाय नमः

गणपति-ध्यानम्

ॐ शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।

प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

प्राणायामः

ॐ भूः । ॐ भुवः । ॐ सुवः । ॐ महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ
सत्यम् ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात्
॥ ॐ आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्स्वरोम् ॥

संकल्पः

ममोपात्त समस्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातः

9

सन्ध्यामुपासिष्ये ॥ माध्याह्निकं सायं वा सन्ध्योपासनं करिष्ये ।)

ॐ श्रीकेशवाय नमः । (इति जले प्रणवमुल्लिख्य ललाटे तिलकं कुर्यात्)

मार्जनम्

आपोहिष्ठेति मन्त्रस्य सिन्दुद्वीपऋषिः । गायत्रीच्छन्दः । आपो देवता
मार्जने विनियोगः ॥

ॐ आपो हि ष्ठा मयो भुवः । ॐ ता न ऊर्जे दधातन । ॐ महे रणाय
चक्षसे । ॐ यो वः शिवतमो रसः । ॐ तस्य भाजयतेह नः । ॐ उशतीरिव
मातरः । ॐ तस्मा अरे गमाम वः । (इति शिरसि) ॐ यस्य क्षयाय जिवन्थ
। (इति पादयोः) ॐ आपो जनयथा च नः । (पुनश्शिरसि) ॐ भूर्भुवस्त्वः
। (इत्यात्मपरिषेचनम्)

प्राशनम्

प्रातः-

ॐसूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम् ।
यद्रात्र्या पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना ।
रात्रिस्तदवलुम्पतु । यत्किंच दुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ । अहश्च
मादित्यश्च पुनातु स्वाहा ।

मध्याह्ने-

ॐ आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम् । पुनन्तु
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं
पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः स्वाहा ॥

सायंकाले-

ॐ अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम्
। यदह्ना पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना ।
अहस्तदवलुम्पतु । यत्किंच दुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ । रात्रिश्च मा
वरुणश्च पुनातु स्वाहा ।

पुनर्मार्जनम्

आचमनम्

ॐ दुधिकाव्यो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखाकरत् प्र ण आयूषि तारिषत् ॥

मार्जनम्

ॐ आपो हि ष्ठा ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥१०॥ (इत्यात्म-परिषेचनम्)

तरत्समन्दीत्यादीनां मन्त्राणां वामदेवऋषिः, गायत्रीछन्दः, सोमो देवता, मार्जने विनियोगः ।

ॐ तरत्स मन्दी धावति धारां सुतस्यान्धसः । तरत्स मन्दी धावति ।
उस्त्रा वेद वसूनां मर्तस्य देव्यवसः । तरत्स मन्दी धावति ॥ ध्वस्त्रयैः
पुरुषन्त्योरासहस्राणि दद्वहे । तरत्स मन्दी धावति ॥ आ ययौस्त्रिंशत् तनां
सहस्राणि च दद्वहे । तरत्स मन्दी धावति ॥ इति प्रोक्षेत् ॥

ऋतं चेत्यस्य मन्त्रस्य अघमर्षणऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, भाववृत्तः परमात्मा देवता, अघरूपपुरुषविसर्जने विनियोगः ।

ॐ ऋतञ्च सत्यञ्चाभीद्धान्तपसोऽध्यजायत । ततो राज्यजायत
ततस्समुद्रोअर्णवः । समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी । सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् ।
दिवञ्च पृथिवीञ्चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ (इत्याग्राय भूमौ विसृजेत्)

अर्घ्य-प्रदानम्

प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः, देवीगायत्रीछन्दः, परमात्मा देवता।
त्रिव्याहतीनाम् अत्रिभृगुकुत्सा ऋषयः, गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि,
अग्निवायुसूर्यादेवताः । तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः, गायत्री छन्दः,
सविता देवता, अर्घ्यप्रदाने विनियोगः ।

ॐ भूर्भुवस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः
प्रचोदयात् ॥ (प्रातः-३, मध्याह्ने- १ [केचिद् द्विः कुर्वन्ति], सायं-३)

प्रायश्चित्तार्घ्यम्

कालातीतप्रायश्चित्तार्घ्यं करिष्ये । (इति संकल्प्य)

6

प्रातः

यदद्येत्यस्य मन्त्रस्य शौनकऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सूर्यो देवता,
प्रायश्चित्तार्घ्यप्रदाने विनियोगः ।

ॐ यद्दद्य कच्चं वृत्रहन्नुदगा अभिसूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥

मध्याह्ने

उद्धेदभीत्यस्य मन्त्रस्य श्रुतकक्षऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सूर्यो
देवता, प्रायश्चित्तार्घ्यप्रदाने विनियोगः ।

ॐ उद्धेदभि श्रुतामघं वृषभं नर्यापसम् । अस्तारमेषि सूर्य ॥

सायं

नतस्येत्यस्य मन्त्रस्य विश्वमना ऋषिः, उष्णिक्छन्दः, अग्निदेवता,
प्रायश्चित्तार्घ्यप्रदाने विनियोगः ।

ॐ न तस्य मायया च न रिपुरीशीत मर्त्यः । यो अग्रये ददाश हव्यदातये
। (आत्मप्रदक्षिणं परिषेचनं च)

असावादित्यो ब्रह्म । ब्रह्मैवास्मि ॥ (हृदयमभिमृश्य ध्यानम् ॥ आचमनम् ॥)

देवतर्पणम्

आदित्यं तर्पयामि । सोमं तर्पयामि । अंगारकं तर्पयामि । बुधं तर्पयामि ।
बृहस्पतिं तर्पयामि । शुक्रं तर्पयामि । शनैश्चरं तर्पयामि । राहुं तर्पयामि । केतुं
तर्पयामि । केशवं तर्पयामि । नारायणं तर्पयामि । माधवं तर्पयामि । गोविन्दं
तर्पयामि । विष्णुं तर्पयामि । मधुसूदनं तर्पयामि । त्रिविक्रमं तर्पयामि । वामनं
तर्पयामि । श्रीधरं तर्पयामि । हृषीकेशं तर्पयामि । पद्मनाभं तर्पयामि । दामोदरं
तर्पयामि । (आचमनम् ॥)

जपार्थं देवप्रार्थना

आब्रह्मलोकादाशेषादालोकालोकपर्वतात् । ये वसन्ति द्विजा देवास्तेभ्यो
नित्यं नमो नमः ॥ अपसर्पन्तु यो भूता ये भूता भुवि संस्थिताः । ये भूता
विघ्नकर्तारस्ते गच्छन्तु शिवाज्ञया ॥ उग्रभूतपिशाचाद्या ये च वै भूमि (भा)
धारकाः । एतेषामविरोधेन जपकर्म समीरभे ॥ इति वामपादेन भूमौ घातत्रयं

कृत्वा प्रोक्षेत् ।

पृथ्वीति मन्त्रस्य मेरुपृष्ठऋषिः, अतलं छन्दः, कूर्मो देवता, आसने विनियोगः॥

पृथ्वि त्वया धृक्का लोरा देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ इत्यासन उपविश्य जपेत् ।

गायत्रीजपारम्भः

शुक्लांबरधरं शान्तये ॥ (प्राणानायम्य) ॥

ममोपात्त-समस्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातः सन्ध्या गायत्रीमहामन्त्रजपं करिष्ये । (माध्याह्निकं सायं वा सन्ध्या - गायत्री महामन्त्रजपं करिष्ये) ॥

प्राणायामः-

प्रणवस्य ब्रह्मर्षिः, देवी-गायत्री छन्दः, परमात्मा देवता । भूरादि-सप्तव्याहतीनां अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगौतमकाश्यपांगिरस ऋषयः, गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बहतीपङ्क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छन्दांसि, अग्निवाय्वर्कवागीश-वरुणेन्द्रविश्वेदेवादेवताः, गायत्र्याः विश्वामित्रऋषिः, निचृद्गायत्रीछन्दः, सविता देवता, गायत्रीशिरसः ब्रह्माऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, परमात्मा देवता, प्राणायामे विनियोगाः ।

ॐ भूः । ॐ भुवः । ॐ सुवः । ॐ महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यम् ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ आपो ज्योती-रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्स्वरोम् ॥

गायत्र्यावाहनम्

आयात्वित्यनुवाकस्य, वामदेवऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, गायत्री देवता, गायत्र्यावाहने विनियोगः । (मध्याह्ने सावित्र्यावाहने, सायं सरस्वत्यावाहने)

आयातु वरंदा देवी अक्षरे ब्रह्मसंमितम् । गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व नः ॥ अजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो गायत्रीमावाहयामि

सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि ॥

गायत्रीन्यासः-

सावित्र्या ऋषिर्विश्वामित्रः । निचृद्गायत्री छन्दः । सविता देवता ॥
तत्सवितुर्वरेण्यमिति बीजम् । भर्गो देवस्य धीमहि इति शक्तिः । धियो यो नः
प्रचोदयात् इति कीलकम् । मम श्रीगायत्रीप्रसादसिद्ध्यर्थे जपे विनियोगः ।
करन्यासः-

तत्सवितुः ब्रह्मात्मने अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । वरेण्यं विष्णवात्मने तर्जनीभ्यां
नमः । भर्गो देवस्य रुद्रात्मने मध्यमाभ्यां नमः । धीमहि ईश्वरात्मने अनामिकाभ्यां
नमः । धियो यो नः सदाशिवात्मने कनिष्ठिकाभ्यां नमः । प्रचोदयात् सर्वात्मने
करतल करपृष्ठाभ्यां नमः ।

अङ्गन्यासः-

तत्सवितुः ब्रह्मात्मने हृदयाय नमः । वरेण्यं विष्णवात्मने शिरसे स्वाहा । भर्गो
देवस्य रुद्रात्मने शिखायै वषट् । धीमहि ईश्वरात्मने कवचाय हुम् । धियो यो
नः सदाशिवात्मने नेत्रत्रयाय वौषट् । प्रचोदयात् सर्वात्मने अस्त्राय फट् ।
भूर्भुवस्स्वरोमिति दिग्बन्धः ।

ध्यानम् -

मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवळच्छायैर्मुखैस्त्रीक्ष्णैः युक्तामिन्दुकलानिबद्ध-
मकुटां तत्त्वार्थवर्णात्मिकां । गायत्रीं वरदाभयाङ्कुश कशाः शुभ्रं कपालं गुणं
शंखं चक्रमथारविन्दयुगळं हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥ अक्षस्त्रकुण्डिकाहस्तां शुद्ध-
स्फटिकनिर्मलाम् । सर्वविद्यामयीं वन्दे गायत्रीं वेदमातरम् ॥ यो देवः सविता
स्माकं धियो धर्मादिगोचराः । प्रेरयेत्तस्य यद्भर्गस्तद्वरेण्यमुपास्महे ॥

लं पृथिव्यात्मने गन्धान्धारयामि । हं आकाशात्मने पुष्पैः पूजयामि ।
यं वायवात्मने धूपमाग्रापयामि । रं वह्न्यात्मने दीपं दर्शयामि । वं अमृतात्मने
नैवेद्यं निवेदयामि । सं सर्वात्मने सर्वोपचारान् मन्त्रपुष्पञ्च समर्पयामि ।

गायत्री-जपम्

ॐ भूर्भुवस्सुवः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः

प्रचोदयात् ॥ (मूलमन्त्रं १००८, १०८, ५४, २७, १० धा वा अर्थानुसंधानपूर्वकं जपेत्)

गायत्री-उपस्थानम्

पुनर्यासादिपञ्चपूजां प्राणायामञ्च विधाय उपस्थानं कुर्यात् ।

प्रातस्सन्ध्यागायत्र्युपस्थानं करिष्ये ॥ (माध्याह्निकसन्ध्यागायत्र्यु (सावित्र्यु)

पस्थानं करिष्ये, सायंसन्ध्यागायत्र्यु (सरस्वत्यु) पस्थानं करिष्ये)

उत्तमेत्यनुवाकस्य वामदेव ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, गायत्री देवता,
उपस्थाने विनियोगः ।

उत्तमे शिखरे देवी भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणेभ्यो ह्यनुज्ञानं गच्छ
देवी यथा सुखम् । यशोऽहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो विशां
यशस्सत्यस्य भवामि भवामि यशसां यशः पुनर्मा यन्तु देवतायामदपचक्रमुः
। महस्वन्तो महान्तो भवाम्यस्मिन्यात्रे हरिते सोमपृष्ठे रूपरूपम्मे दिश
प्रातरहस्य तेजसः । (मध्याह्ने मध्याह्नस्य तेजसः, सायं सायाह्नस्य तेजसः) ।
अन्नमुग्रस्य प्राशिषमस्तु वै मयि त्वयीदमस्तु त्वयि मयीदं यदिदं पश्यामि
चक्षुषा त्वया दत्तं प्रभासया तेन मा भुञ्ज तेन मा भुक्षिषीय तेन मा विश ।
अहर्नो अत्यपीपरत् रात्रिर्नो अतिपारयत् (सायं) रात्रिर्नो अत्यपीपरत् । अहर्नो
अतिपारयत् ।

आदित्यनावमित्यस्य मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, आदित्यो
देवता, आदित्योपस्थाने विनियोगः ।

आदित्यनावमारोक्षं पूर्णां परिपथिनीं अच्छिद्रां पारयिष्णुं शतारित्रां
स्वस्तये ॐ नम आदित्याय ॐ नम आदित्याय ॐ नम आदित्याय । उद्यन्तं
त्वादित्यानूदियासं (सायं) प्रतितिष्ठन्तं त्वादित्यनुप्रतितिष्ठाम् ।

माध्याह्निके विशेषः

उदुत्यमिति मन्त्रस्य सूर्यऋषिः, गायत्रीछन्दः, सूर्यो देवता, अर्घ्यदाने
विनियोगः ।

उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥
(इत्येकमर्घ्यं सूर्याभिमुखो दत्वा व्योममुद्रां प्रदर्शयन्)

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आ प्रा द्यावा
 पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च । (वृक्ष इव पक्वस्तिष्ठसि
 सर्वान्कामान्भुवस्पते यस्त्वैवं वेद तस्मै मे भोगान्धुक्षाक्षतान्वहन् । ऋतं सत्ये
 प्रतिष्ठितं भूतं भविष्यता सह । आकाश उपनिरज्जतु । मह्यमन्नमथो श्रियम् ।
 अभिभागोसि सर्वस्मिन् । तदु सर्वं त्वयि श्रितं तेन सर्वेण सर्वो मा विवासन
 विवासय । कोश इव पूर्णो वसुना त्वं प्रीतो ददसे धनम् । अदृष्टो दृष्टमाभर
 सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे आकाशस्यैव आकाशो यदेतद्भासि मण्डलम् । एवं त्वा वेद
 यो वेद ईशानेशान्प्रयच्छ मे । इति केचित्) भूर्भुवस्स्वरोम् सूर्य इव दृशे भूयासम्
 । अग्निरिव तेजसा वायुरिव प्राणेन सोम इव गन्धेन बृहस्पतिरिव बुध्या
 अश्विनाविव रूपेण इन्द्राग्नी इव बलेन ब्रह्मभाग एवाहं भूयासं पाप्मभागा मे
 द्विषन्तः ॥ (इत्युपस्थानम् ।) इतः परं कालत्रयेपि समानम् ॥

समष्ट्यभिवादनम्

सन्ध्यायै नमः । सावित्र्यै नमः । गायत्र्यै नमः । सरस्वत्यै नमः ।
 सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमो नमः ॥ कामोऽकार्षीन्मन्युरकार्षीन्नमो नमः ॥
 अभिवादये प्रवरान्वितः, ...गोत्रः, ...सूत्रः, ...शाखाध्यायी,
शर्मा नामाहं अस्मि भोः ॥ (तत्तद्गोत्रानुसारेण प्रवरो वक्तव्यः ।)

दिग्देवता-वन्दनम्

प्राच्यै दिशे नमः । दक्षिणायै दिशे नमः । प्रतीच्यै दिशे नमः । उदीच्यै दिशे
 नमः ॥ ऊर्ध्वाय नमः । अधराय नमः । अन्तरिक्षाय नमः । भूम्यै नमः । ब्रह्मणे
 नमः । विष्णावे नमः । (दक्षिणामुखः) यमाय नमः ।

यमवन्दनम्

यमाय धर्मराजकाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय
 च ॥ औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय
 वै नमः ॥ चित्रगुप्ताय वै नमो नम इति ॥

हरिहरवन्दनम्

(उदङ्मुखः)

ऋतमित्यस्य मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, ब्रह्मा देवता,

ब्रह्मोपस्थाने विनियोगः ।

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्ण-पिंगळम् । ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं
विश्वरूपाय वै नमः । विश्वरूपाय वै नमो नम इति ॥ नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै
नमो निशि । नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः । जरत्कारोर्जरत्कार्वा
समुत्पन्नो महायशः । आस्तीकस्सत्यसन्धो मां पन्नगेभ्योऽभिरक्षतु । पन्नगेभ्यो-
ऽभिरक्षत्वोन्नम इति ॥ अपसर्प सर्प भद्रं ते दूरं गच्छ महायशः । जनमेजयस्य
यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मरन् ॥ (पूर्वाभिमुखः) (सायं पश्चिमाभिमुखः)

सूर्यनारायणवन्दनम्

नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।
त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे विरिचिनारायणशंकरात्मने ॥ ध्येयः
सदासवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसंनिविष्टः । केयूरवान्
मकरकुण्डलवान् किरीटी हारी हिरण्मयवपुर्धृतसंखचक्रः ॥
शंखचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत । गोविन्दपुण्डरीकाक्ष रक्ष मां
शरणागतम् ॥ आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः
केशवं प्रति गच्छति ॥ श्रीकेशवं प्रति गच्छत्यो नम इति ॥ सौरमण्डलमध्यस्थं
साम्बं संसारभेषजम् । नीलग्रीवं विरूपाक्षं नमामि शिवमव्ययम् । शिवं
शिवकरं शान्तं शिवात्मानं शिवोत्तमम् । शिवमार्गप्रणेतारं प्रणतोऽस्मि
सदाशिनम् ॥

अभिवादये....प्रवरान्वितः, ...गोत्रः, ...सूत्रः, ...शाखाध्यायी, ...शर्मा
नामाहं अस्मि भोः ॥ (नमस्कारः)

समर्पणम्

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा, बुद्ध्यात्मना वा प्रकृते स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयामि ॥

(आचमनम्)

रक्षा

अद्या नो देव इति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सविता देवता,

प्रोक्षणे विनियोगः ।

अद्या नो देवसवितः प्रजावत् सावीः सौभंगम् । परा दुष्वप्यसुव ॥ विश्वानि
देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्म आसुव ॥

॥ इति सन्ध्यावन्दनम् ॥

ब्रह्मयज्ञः

आचम्य ॥ शुक्लाम्बरधरं.....शान्तये ॥ प्राणानायम्य । ॐ भूः..... भूर्भुवस्सुवरोम्
॥ ममेपात्तसमस्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्रह्मयज्ञं करिष्ये । ब्रह्मयज्ञेन
यक्ष्ये ॥ विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपैमि । (हस्तावनिज्य ।
त्रिराचामेत् । द्विः परिमृज्य । सकृदुपस्पृश्य । शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे ।
हृदयमालभ्य) ॐ भूः, तत्सवितुर्वरेण्यम् । ॐ भुवः, भगौ देवस्य धीमहि ।
ॐ सुवः, धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ भूर्भुवस्सुवः ॥ ॐ भूः, तत्सवितु
र्वरेण्यं भगौ देवस्य धीमहि । ॐ भुवः, धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ सुवः
, तत्सवितुर्वरेण्यं भगौ देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

हरिः ॐ ॥ अग्रिमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम्
॥ हरिः ॐ ॥ हरिः ॐ ॥ इषेत्योर्जे त्वा वायवस्थो पायवस्थ, देवो वस्सविता
प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे ॥ हरिः ॐ ॥ हरिः ॐ ॥ अग्र आयाहि वीतये
गृणानो हव्यदातये, नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ हरिः ॐ ॥ हरिः ॐ ॥ शन्नो
देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः ॥ हरिः ॐ ॥

ॐ भूर्भुवस्सुवः । सत्यं तपः श्रद्धायां जुहोमि ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे, नमो
अस्त्वग्रये, नमः पृथिव्यै, नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे, नमो वाचस्पतये, नमो
विष्णवे बृहते करोमि ॥ (एवं त्रिः)

वृष्टिरसि वृश्चमे पाप्मानं ऋतात् सत्यमुपांगाम् ॥

देवर्षिपितृतर्पणं करिष्ये ॥

ब्रह्मादयो ये देवास्तान् देवास्तर्पयामि । सर्वान् देवास्तर्पयामि ।
सर्वदेवगणास्तर्पयामि । सर्वदेवपत्नीस्तर्पयामि । सर्वदेवगणपत्नीस्तर्पयामि

॥

निवीती ॥ कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयस्तान् ऋषींस्तर्पयामि ।
सर्वान्ऋषींस्तर्पयामि । सर्वर्षिगणांस्तर्पयामि । सर्वर्षिपत्नीस्तर्पयामि ।
सर्वर्षिगणपत्नीस्तर्पयामि ॥

प्रजापतिं काण्डऋषिं तर्पयामि । सोमं काण्डऋषिं तर्पयामि ।स्तर्पयामि ।
अग्निं काण्डऋषिं तर्पयामि । विश्वान् देवान् काण्डऋषींस्तर्पयामि ॥
सां हितीर्देवता उपनिषदस्तर्पयामि । याज्ञिकीर्देवता उपनिषदस्तर्पयामि ।
वारपणीर्देवता उपनिषदस्तर्पयामि ॥

हव्यवाहं तर्पयामि । विश्वान् देवान् काण्डऋषींस्तर्पयामि ॥ ब्रह्माणस्वयं भुवं
तर्पयामि । विश्वान् देवान् काण्डऋषींस्तर्पयामि । अरुणान्
काण्डऋषींस्तर्पयामि ॥ सदसस्पतिं तर्पयामि । ऋग्वेदं तर्पयामि । यजुर्वेदं
तर्पयामि । सामवेदं तर्पयामि । अथर्ववेदं तर्पयामि । इतिहासपुराणं तर्पयामि
। कल्पं तर्पयामि ।

प्राचीनावीती ॥ सोमः पितृमान् यमो अंगिरस्वान् अग्निकव्यवाहनादयो ये
पितरस्तान् पितृंस्तर्पयामि । सर्वान् पितृंस्तर्पयामि । सर्वपितृगणांस्तर्पयामि
। सर्वपितृपत्नीस्तर्पयामि ॥ सर्वपितृगणपत्नीस्तर्पयामि ॥

ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्तुतस्वधास्थ तर्पयत मे पितृन् ॥
तृप्यत, तृप्यत, तृप्यत ॥

उपवीती । आचामेत ॥

॥ इति ब्रह्मयज्ञः समाप्तः ॥

अथ यज्ञोपवीतधारणविधिः

आचम्य प्राणानायम्य

ममोपात्तसमस्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं, श्रौतस्मार्तविहितनित्यकर्मा-
नुष्ठानयोग्यतासिद्ध्यर्थं, ब्रह्मतेजोऽभिवृद्ध्यर्थं यज्ञोपवीतधारणं करिष्ये ॥
यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य परब्रह्म ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता

(14)

यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॥

यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च
शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥

आचम्य । उपवीतं भिन्नतन्तुं जीर्णं कश्मलदूषितं । विसृजामि पुनर्ब्रह्मन् वर्चो
दीर्घायुरस्तु मे ॥

॥ इति यज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

अथ प्राणाग्निहोत्रम्

ॐ भूर्भुवस्वः ।

ॐ भूर्भुवस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः
प्रचोदयात् ॥

देव सवितः प्रसुव । सत्यं त्वर्तेन परिषिंचामि ।

अमृतोपस्तरणमसि ।

प्राणाय स्वाहा । अपानाय स्वाहा । व्यानाय स्वाहा । उदानाय स्वाहा ।

समानाय स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा ।

ब्रह्मणि म आत्मा मृतत्वाय ।

अमृतापिधानमसि ।

इति प्राणाग्निहोत्रम्

अथ गणेशार्चवर्षशीर्षम्

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिः । व्यशेमहिदेवहितं यदायुः ॥
 स्वस्ति नऽइन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः ॥
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः । स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ नमस्ते गुणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव केवलं कर्तासि ।
 त्वमेव केवलं धर्तासि । त्वमेव केवलं हर्तासि । त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि
 । त्वं साक्षादात्मासि नित्यम् । ऋतं वच्मि । सत्यं वच्मि । अवं त्वं माम् । अवं
 वक्तारम् । अवं श्रोतारम् । अवं दातारम् । अवं धातारम् । अवानूचानमवशिष्यम्
 । अवं पश्चात्तात् । अवं पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अवं दक्षिणात्तात् । अवं
 चोर्ध्वात्तात् । अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् । त्वं वाङ्मयस्त्वं
 चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दाद्वितीयोऽसि । त्वं
 प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि । सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते
 । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति । सर्वं जगदिदं त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं
 त्वयि प्रत्येति । त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ।
 त्वं गुणत्रयातीतः । त्वमवस्थात्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः
 । त्वं मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो
 ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं
 सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्मभूभुवस्स्वरोम् ॥

गुणादीन् पूर्वमुच्चार्य वर्णादींस्तदनन्तरम् । अनुस्वारः परतरः ।
 अर्धेन्दुलसितम् । तारेण रुद्धम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् ।
 अकारो मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्त्यरूपम् । बिन्दुरुत्तररूपम् । नादः
 सन्धानम् । सश्रुतिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणक ऋषिः । निचृद्
 गायत्री छन्दः । गणपतिर्देवता । ॐ गं गणपतये नमः । एकदन्ताय विद्महे
 वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्तिः प्रचोदयात् । एकदन्तं चतुर्हस्तं
 पाशमङ्कुशधारिणम् । रदं च वरदं हस्तैर्बिभ्राणं मूषकध्वजम् । रक्तं लम्बोदरं
 शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः सुपूजितम् ॥

भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं च सृष्ट्यादौ प्रकृतेः
 पुरुषात्परम् । एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिनां वरः । नमो व्रातपतये
 नमो गणपतये नमः प्रमथपतये नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्नविनाशिने
 शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये नमः ॥ एतदथर्वशीर्षं योऽधीते । स ब्रह्मभूयाय
 कल्पते । स सर्वविघ्नैर्न बाध्यते । स सर्वत्र गुणमेधते । स पञ्चमहापापात्प्रमुच्यते
 । सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं
 नाशयति । सायं प्रातः प्रयुञ्जानो अपापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽपविघ्नो
 भवति । धर्मार्थकाममोक्षं च विन्दति । इदमथर्वशीर्षमशिष्याय न देयम् । यो
 यदि मोहाद्दास्यति स पापीयान् भवति । सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते । तं
 तमनेन साधयेत् । अनेन गणपतिमभिषिञ्चति । स वाग्मी भवति ।
 चतुर्थ्यामनश्चरति । स विद्यावान् भवति । इत्यथर्वणवाक्यम् ॥ ब्रह्माद्यावरणं
 विद्यात्र बिभेति कदाचनेति । यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति । स वैश्रवणोपमो भवति ।
 यो लाजैर्यजति स यशोवान् भवति । स मेधावान् भवति । यो मोदकसहस्रेण
 यजति । स वाञ्छितफलमवाप्नोति । यः साज्यसमिद्धिर्यजति । स सर्वं लभते
 स सर्वं लभते । अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग्ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी भवति । सूर्यग्रहे
 महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो भवति । महाविघ्नात्प्रमुच्यते
 । महादोषात्प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायात्प्रमुच्यते । स सर्वविद्भवति स सर्वविद्भवति
 । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ।

सहनाववतु । सहनौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै ।

तेजस्विनावधीतमस्तु माविद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इति गणेशाथर्वशीर्षम् ॥

अथ पुरुषसूक्तम्

हरिः ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वा

(17)

उत्पतिष्ठद्वशाङ्गुलम् ॥१॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् ।
 उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥२॥ एतावानस्य महिमाऽतो ज्यायाँश्च
 पूरुषः । पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्या मृतन्दिवि ॥३॥ त्रिपादूर्ध्वं उदैत्
 पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः । ततो विश्वङ् व्यक्रामत् साशनानशे अभि ॥४॥
 । तस्माद्विराळजायत विराजो अधि पूरुषः । स जातो अत्यरिच्यत
 पश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥५॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत । वसन्तो
 अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥६॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषम
 जातमग्रतः । तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥७॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः
 संभृतं पृषदाज्यम् । पशून् ताँश्चक्रे वायव्यानारण्यान् ग्राम्याश्च ये ॥८॥
 तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मा-
 दजायत ॥९॥ तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्तज्जाता अजावयः ॥१०॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं
 किमस्य कौ बाहू का ऊरू पादा उच्येते ॥११॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू-
 राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥१२॥ चन्द्रमा
 मनसो जातश्चक्षुः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥
 १३॥ नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीष्णो द्यौः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः
 श्रोत्रात्तथालोकाँ अकल्पयन् ॥१४॥ सप्तास्यांसन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः
 कृताः । देवा यद्यजन्तन्वाना अबध्न्युरुषं पशुम् ॥१५॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त
 देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वं
 साध्याः सन्ति देवाः ॥१६॥

॥ इति पुरुषसूक्तम् ॥

श्रीसूक्तम्

ॐ हिरण्यवर्णा हरिणीं सुवर्णरजतस्त्रजाम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं
 जातवेदो ममावह ॥१॥ तां मऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां

हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ॥ २ ॥ अश्वपूर्णां रथमध्यां हस्तिनां दप्रमोदिनीम् ।
 श्रियं देवीमुपह्वये श्रीमां देवीजुषताम् ॥ ३ ॥ काँसोस्मितां हिरण्यप्राकारां माद्रां
 ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् । पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥
 चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । तां पद्मनेमिं
 शरैणमहं प्रपद्ये अलक्ष्मीमै नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ ५ ॥ आदित्यवर्णे
 तपसोऽधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ बिल्वः । तस्य फलानि तपसानुदन्तु
 मायान्तरायाश्च बाह्याऽलक्ष्मीः ॥ ६ ॥ उपैतु मां देवसुखः कीर्तिश्च मणिना
 सह । प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासामलां
 ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिं च सर्वां निर्णुद मे गृहात् ॥
 ८ ॥ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये
 श्रियम् ॥ ९ ॥ मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि । पशूनां रूपमन्नस्य
 मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ १० ॥ कर्दमेन प्रजाभूता मयि संभव
 कर्दम । श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥ आपः सृजन्तु
 स्निग्धानि चिक्लीत वंस मे गृहे । निच देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥
 १२ ॥ आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं सुवर्णहिममालिनीम् । सूर्यां हिरण्ययीं लक्ष्मीं
 जातवेदो ममावह ॥ १३ ॥ आर्द्रां यः करिणीं यष्टिं पिङ्गलां पद्ममालिनीम् ।
 चन्द्रां हिरण्ययीं लक्ष्मीं जातवेदो ममावह ॥ १४ ॥ तां मऽआवह जातवेदो
 लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं प्रभूतिं गावो दास्योश्चान्विन्देयं
 पुरुषानहम् ॥ १५ ॥ यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहम् । सूक्तं
 पञ्चदशर्चञ्च श्रीकामः सततं जपेत् ॥ १६ ॥ सरसिजनिलये सरोजहस्ते
 धवलतरांशुकगन्धमाल्यशोभे । भगवति हरिवल्लभे मनोज्ञे त्रिभुवनभूतिकरि
 प्रसीद मह्यम् ॥ १७ ॥ धनमग्रिर्धनं वायुर्धनं सूर्योर्धनं वसुः । धनमिन्द्रो
 बृहस्पतिर्वरुणं धनमश्विनौ ॥ १८ ॥ वैनतेय सोमं पिब सोमं पिबतु वृत्रहा ।
 सोमं धनस्य सोमिनो मह्यं ददातु सोमिनः ॥ १९ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं न
 लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां श्रीसूक्तं जपेत् ॥ २० ॥
 पद्मानने पद्मऊरू पद्माक्षि पद्मसम्भवे । तन्मे भजसि पद्माक्षि येन सौख्यं
 भजाम्यहम् ॥ २१ ॥ विष्णुपत्नीं क्षमां देवीं माधवीं माधवप्रियाम् ।

विष्णुप्रियसखीं देवीं नमाम्यच्युतवल्लभाम् ॥२२॥ महालक्ष्मी च विद्महे
विष्णुपत्नी च धीमहि । तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥२३॥ पद्मानने पद्मिनि
पद्मपत्रे पद्मप्रिये पद्मदलायताक्षि ॥ विश्वप्रिये विश्वमनोनुकूले त्वत्पादपद्मं
मयि सन्निधत्स्व ॥२४॥ आनन्दः कर्दमः श्रीदशिकलीत इति विश्रुताः ।
ऋषयः श्रियपुत्राश्च मयि श्रीदेवी देवता ॥२५॥ ऋणरोगादि दारिद्र्यं पापं च
ह्यपमृत्यवः । भयशोकमनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदा ॥२६॥ श्रीवर्चस्वमायुष्य-
मारेग्यमाविधाच्छोभमानं महीयते । धनं धान्यं पशुं बहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं
दीर्घमायुः ॥२७॥

॥ इति श्रीसूक्तम् ॥

रुद्रसूक्तम्

॥ इतिरुद्रसूक्तम् ॥

नवग्रहस्तोत्रम्

जपाकुसुमसंकाशं काश्यपेयं महाद्युतिम् । तमोऽरि सर्वपापघ्नं प्रणतोऽस्मि
दिवाकरम् ॥ १॥ दधिशङ्खतुषाराभं क्षीरोदारण्वसंभवम् । नमामि शशिनं
सोमं शंभोर्मुकुटभूषणम् ॥ २॥ धरणीगर्भसंभूतं विद्युत्कान्तिसमप्रभम् ।
कुमारं शक्तिहस्तं तं मङ्गलं प्रणमाम्यहम् ॥ ३॥ प्रियङ्गुकलिकाश्यामं
रूपेणाप्रतिमं बुधम् । सौम्यं सौम्यगुणोपेतं तं बुधं प्रणमाम्यहम् ॥ ४॥ देवानां
च ऋषीणां च गुरुं काञ्चनसन्निभम् । बुद्धिभूतं त्रिलोकेशं तं नमामि
बृहस्पतिम् ॥ ५॥ हिमकुन्दमृणालाभं दैत्यानां परमं गुरुम् । सर्वशास्त्रप्रवक्तारं
भार्गवं प्रणमाम्यहम् ॥ ६॥ नीलाञ्जनसमाभासं रविपुत्रं यमाग्रजम् ।
छायामार्तण्डसंभूतं तं नमामि शनैश्चरम् ॥ ७॥ अर्धकायं महावीर्यं
चन्द्रादित्यविमर्दनम् । सिंहिकागर्भसंभूतं तं राहुं प्रणमाम्यहम् ॥ ८॥ पलाशपुष्प-
संकाशं तारकग्रहमस्तकम् । रौद्रं रौद्रात्मकं घोरं तं केतुं प्रणमाम्यहम् ॥ ९॥
। इति व्यासमुखोद्गीतं य पठेत्सुसमाहितः । दिवा वा यदि वा रात्रौ
विघ्नशान्तिर्भविष्यति ॥ १०॥ नरनारीनृपाणां च भवेदुःस्वप्ननाशनम् ।
ऐश्वर्यमतुलं तेषामारोग्यं पुष्टिवर्धनम् ॥ ११॥ ग्रहनक्षत्रजाः

पीडास्तस्कराग्निसमुद्भवाः । ताः सर्वाः प्रशमं यान्ति व्यासो ब्रूते न संशयः
॥१२॥

॥ इति व्यासविरचितं नवग्रहस्तोत्रम् ॥

अथ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः

यौऽपां पुष्पं वेदं । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । चन्द्रमा
वा अपां पुष्पम् । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । य एवं वेद ।
यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । अग्निर्वा अपामायतनम् ।
आयतनवान् भवति । यौऽग्रेरायतनं वेदं ॥

आयतनवान् भवति । आपो वा अग्रेरायतनम् । आयतनवान् भवति
। य एवं वेद । यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । वायुर्वा
अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । यो वायोरायतनं वेदं । आयतनवान्
भवति ॥

आपो वै वायोरायतनम् । आयतनवान् भवति । य एवं वेद ।
यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । असौ वै तपन्नपामायतनम् ।
आयतनवान् भवति । यौऽमुष्य तपत आयतनं वेदं । आयतनवान् भवति ।
आपो वा अमुष्य तपत आयतनम् ॥

आयतनवान् भवति । य एवं वेद । यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान्
भवति । चन्द्रमा वा अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । यश्चन्द्रमस
आयतनं वेदं । आयतनवान् भवति । आपो वै चन्द्रमस आयतनम् ।
आयतनवान् भवति ॥

य एवं वेद । यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । नक्षत्राणि वा
अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । यो नक्षत्राणामायतनं वेदं । आयतनवान्
भवति । आपो वै नक्षत्राणामायतनम् । आयतनवान् भवति । य एवं वेद ।

।

यौऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । पर्जन्यो वा अपामायतनम्

। अ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । यः प॒र्जन्य॑स्या॒य॒त॒नं वेद॑ । अ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । आ॒पो
वै प॒र्जन्य॑स्या॒य॒त॒नम् । अ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । य ए॒वं वेद॑ । योऽपामा॒य॒त॒नं वेद॑
॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । स॒ंव॒त्स॒रो वा अ॒पामा॒य॒त॒नम् । आ॒य॒त॒न॒वा॒न्
भ॒वति । यस्स॒व॒त्स॒रस्या॒य॒त॒नं वेद॑ । अ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । आ॒पो वै
स॒व॒त्स॒रस्या॒य॒त॒नम् । अ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति । य ए॒वं वेद॑ ॥ योऽप्सु॒ना॒वं
प्रति॑ष्ठितां वेद॑ । प्रत्ये॒वति॑ष्ठति ॥

॥ इति मन्त्रपुष्पाञ्जलिः ॥

नम्रनिवेदन एवं संस्था परिचय

वेदानुरागी श्रद्धालु सज्जनों,

आपको विदित ही है कि अपनी परमपवित्र भारतभूमि प्राचीनकालसे विश्वगुरुके रूपमें पूजित होती रही है। भारतीय धर्म और संस्कृति की संसार में सर्वश्रेष्ठ मान्यता है। क्योंकि यहाँ के धर्म का आधार हमारे वेद है। वेदोऽखिलो धर्ममूलम् जो कि विश्व में सर्वोपरि माने जाते हैं। वेदों का अध्ययन-अध्यापन और मनन आदिकाल से श्रुति परम्परा से सतत चला आ रहा है। जिसका श्रेय हमारे ऋषि-मुनियों और पूर्वजों को ही प्राप्त होता है। जिन्होंने अपने अथक प्रयास से श्रुतिक्रमसे वेदों को आज तक सुरक्षित रखा। इसलिए इसे श्रुति भी कहा जाता है। अब इस श्रुति परम्परा को सुरक्षित रखना हमारा और आपका परमकर्तव्य है। इसी विचार को मन में संकल्प कर हमने जनवरी १९९६ में भागीरथी गंगा के परमपावन तट पर दानवीर कर्णकी भूमि ग्रा० कर्णवास, जि. बुलन्दशहर, उ०प्र० में वेद विद्यालय का प्रारम्भ किया। यह स्थान बहुत से ऋषि मुनि सिद्ध सन्त महात्माओं और तपस्वियों की तपस्थली रही है। जैसे-जहुऋषि

22

(जिनके नाम से इसका नाम जाहवी पड़ा) इसी प्रकार भृगुऋषि, अच्युत मुनि, भगवान बुद्ध, उड़िया बाबा, स्वामी दयानन्द और स्वामी करपात्रीजी आदि ।

उक्त श्रुतिपरम्परा के अनुसार विद्यालय में सांगोपांग वेद और वेदांगों का अध्ययन कराया जाता है । इसके ही साथ-साथ श्रौत कर्मों के प्रशिक्षण की भी योजना की जा रही है । किन्तु एतदर्थ हम आर्थिक संकट से संघर्ष कर रहे हैं क्योंकि ये सभी श्रौतकर्म (अश्वमेध, राजसूय, वाजपेय अग्निष्टोम सोमयाग आदि) द्रव्य साध्य हैं पहले ये विशेषरूप से राजाओं अथवा राज्याश्रय द्वारा सम्पन्न होते थे । जैसे रामने अश्वमेध, युधिष्ठिर ने राजसूय, पुष्यमित्र ने राजसूय और सम्राट विक्रमादित्य ने अश्वमेध यज्ञका आयोजन किया था ।

अब राजा महाराजा अपना स्वरूप खो चुके हैं इसलिए ये श्रौतयज्ञ भी दुर्लभ होते जा रहे हैं । इसी प्रतिष्ठा में हमने इस श्रौत यज्ञ परम्परा को पुनः प्रवाहित करने का संकल्प किया है । एतदर्थ विद्यालय में अतिशीघ्र एक श्रौतयज्ञशाला छात्राध्यापकावास का निर्माण भी अत्यन्त अपेक्षित है ।

अतः सभी श्रद्धालु सज्जनों से विनम्र निवेदन है कि इस सामाजिक, धार्मिक और वैज्ञानिक श्रौत कार्य (वेदाध्ययन और यज्ञादि) के सुसम्पन्नार्थ उदार मन से सहयोग करें ।

आशा है कि आप इस महान् कार्य के लिए तन मन और धन से सहयोग करेंगे । विद्यालय में वेदाध्ययन का कार्य सुचारु रूप से चल रहा है परन्तु इसके अतिरिक्त अन्य भी विविध प्रयोजनाएं हमारे सम्मुख उपस्थित हैं जो भारत राष्ट्र ही नहीं अपितु अखिल विश्व के लिए महद् उपयोगी हैं । ये योजनाएँ हम आप के सहयोग से ही सम्पन्न कर सकेंगे ।

हमारे उद्देश्य एवं भावीयोजना

१ वेद और वेदाङ्गों की प्राचीन गुरु परम्परा से शिक्षणव्यवस्था ।

- २ श्रौत एवं स्मार्त कर्म के प्रशिक्षण हेतु यज्ञशाला निर्माण तथा यज्ञों का आयोजन ।
- ३ छात्रों के सुस्वास्थ्य एवं मानसिक विकास हेतु योग प्रशिक्षण।
- ४ दुर्लभ और उपादेय वैदिक वाङ्मय का प्रकाशन ।
- ५ निर्धन एवं पठनशील छात्रों के लिए निःशुल्क शिक्षा, भोजन, वस्त्र और आवासादि व्यवस्था ।
- ६ भारतीय संस्कृति संरक्षण हेतु संगोष्ठी, सम्मेलन, कार्यशालाओं का आयोजन एवं विद्याशालाओं की स्थापना ।
- ७ पाण्डुलिपियों का संग्रह, संरक्षण, प्रकाशन, अध्ययन और अनुसन्धान व्यवस्था कराना ।

इन शुभ और श्रेयस्कर योजनाओं को संचालित तथा कार्यान्वित करने में आप जैसे समर्थ, सहृदय, श्रद्धालु और उदार प्रकृति सम्पन्न सज्जनों का सुरुचिपूर्ण सहयोग अत्यन्त अपेक्षित है ।

अतः आप सभी सुहृद्जनों से पुनः प्रार्थना है कि एक वार विद्यालय में अवश्य पधारें, तथा ब्रह्मचारी वटुकों के मुखारविन्द से सुमधुर वाणी में भगवती श्रुतिः का सस्वर श्रवण कर पुण्य के भागी बनें और तन, मन एवं धन से वेद भगवान् की सेवा में सम्मिलित हो जायें । यही हमारी शुभकामनाएँ हैं ।

निवेदक :-

सचिव

आचार्य रमेश गुरु जी वेदविद्या संस्थानम्,
कर्णवास, बुलन्दशहर, उ० प्र०-२०२३९३

